

NA MOŘI ZA PLOTEM NA SÍTI

DIGITÁLNÍ MÉDIA

A DEBATA O MIGRACI

V ČESKU

VYHROCENÁ

VEŘEJNÁ

DISKUZE

LENKA VOCHOCOVÁ (ED.)
JANA ROSENFELDOVÁ (ED.)
JAN ZÁPOTOCKÝ
ANDREA PRŮCHOVÁ HRŮZOVÁ
TEREZA FOUSEK KROBOVÁ

SE SOCIOLOGICKÝM
ÚVODEM DANIELA PROKOPA

≡ KNIHA ZLIN

Na moři, za plotem, na síti

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.knihazlin.cz
www.albatrosmedia.cz

≡ KNIHA ZLIN

Lenka Vochocová, Jana Rosenfeldová, Tereza Krobová

Na moři, za plotem, na síti – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

☰ KNIHA ZLIN

**NA MOŘI, ZA PLOTEM, NA SÍTI
DIGITÁLNÍ MÉDIA A DEBATA
O MIGRACI V ČESKU**

NA MOŘI

ZA PLOTEM

NA SÍTI

DIGITÁLNÍ MÉDIA

A DEBATA O MIGRACI

V ČESKU

LENKA VOCHOCOVÁ

JANA ROSENFELDOVÁ

JAN ZÁPOTOCKÝ

ANDREA PRŮCHOVÁ HRŮZOVÁ

TEREZA FOUSEK KROBOVÁ

SE SOCIOLOGICKÝM

ÚVODEM DANIELA PROKOPA

IN

Tato kniha vznikla díky finanční podpoře Grantové agentury České republiky (GAČR) pro standardní projekt 17-17085S „Vývoj a podoby občanské online participace v České republice ve vztahu k evropské migrační krizi“.

Recenzovaly:

Mgr. Iva Baslarová, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Alena Macková, Ph.D.

ÚVOD © DANIEL PROKOP, 2021

TEXT © LENKA VOCHOCOVÁ, JANA ROSENFELDOVÁ,

JAN ZÁPOTOCKÝ, ANDREA PRŮCHOVÁ HRŮZOVÁ, TEREZA FOUSEK KROBOVÁ, 2021

COVER DESIGN AND ILLUSTRATIONS © TOMÁŠ CIKÁN, 2021

ISBN 978-80-7662-106-0

V roce 2015 dosáhla migrace z převážně muslimských zemí do Evropy takové intenzity, že se pro ni vžilo označení Evropská migrační (nebo uprchlická) krize. Situace spojená s řadou bezpečnostních i administrativních problémů se stala na několik let jedním z klíčových mezinárodních politických témat a zasáhla také českou politickou a veřejnou debatu. Česká republika přitom patří k zemím, které nebyly a nejsou cílovou zemí uprchlíků a migrantů z muslimských zemí. Podle Amnesty International jich v roce 2018 oficiálně žilo na českém území 12. Přesto téma migrace silně zasáhlo českou společnost, a především v prostředí internetových diskusí se zdálo, že ji rozdělilo na dva tábory. Jeden, nazvěme ho zjednodušeně jako „nacionálně-konzervativní“, odmítal migraci a hájil národní zájmy. Druhý, odkazující k myšlenkám a hodnotám multikulturního liberalismu, byl k uprchlíkům a migrantům výrazně vstřícnější.

Ve skutečnosti jsou samozřejmě postoje lidí v České republice vůči migraci mnohem pestřejší a není možné vměstnat je do těchto dvou jednoduchých kategorií. Jak ale ukážeme v dalších kapitolách, veřejná diskuse o migraci v prostředí internetu, které se v této knize věnujeme, skutečně vyvolává dojem, že debata byla vyhrocená a diskutující patřili do dvou nesmiřitelných skupin, které spolu navíc ani příliš nemluvily. Protimigrační postoje přitom v diskusích jednoznačně převažovaly.

To není nijak překvapivé. Česká republika patří v různých celoevropských průzkumech, jakým je například Eurobarometr, k zemím s nejvyšším výskytem protiimigračních postojů.

Řadí se i k zemím nejvíce xenofobním, v nichž občané vyjadřují do velké míry nenávistné postoje vůči migrantům, jak vyplývá z řady domácích výzkumů, které pravidelně zveřejňuje například projekt HateFree Culture. Ten potvrzuje, že migrace byla v období vrcholící migrační krize jedním z ústředních témat v obsazích českých médií.

Migrační téma ve veřejné debatě vrcholilo v době, v níž je pro většinu lidí v Česku běžné získávat informace na internetu, diskutovat o nich na fórech a sociálních sítích a dále tyto informace šířit a upravovat. Díky tomu také občané a občanky mohli ovlivňovat politickou komunikaci o migraci více, než bylo běžné ještě v poměrně nedávné minulosti. Jak tedy média, političtí aktéři, ale i nejširší veřejnost psali o migraci? Jaké obrazy migrantů a uprchlíků se po internetu šířily? Jaké významy přisuzovali jednotlivým pohledům na situaci, politickým řešením, jak hodnotili zapojení různých institucí a jednotlivců? Jak se zastánci různých pohledů a řešení vymezovali vůči skupinám (etnickým, náboženským, národnostním, ale i názorovým), s nimiž se neztotožňovali? Na tyto otázky se pokoušíme odpovědět v knize, kterou právě čtete. Naším oborem jsou mediální a komunikační studia a těmto otázkám se můžeme věnovat právě díky tomu, že se dnes velká část veřejné debaty odehrává v prostředí interaktivního internetu.

Migrační krize je pro nás případovou studií – tématem, na kterém sledujeme obecnější otázky týkající se médií, internetových diskusí a utváření skupinových identit v online komunikaci. Proč se lidé v České republice tolik bojí oněch mytických mas valících se do Evropy? Čím jsou specifické diskuse, které lidé o „uprchlické krizi“ vedou v anonymním prostředí internetu? A hlavně – je vztah diskutujících k uprchlíkům specifický,

nebo naopak vykazuje charakteristiky společné pro diskuse na internetu obecně? Na tématu migrace se tedy snažíme pochopit, jak internet a sociální sítě ovlivňují diskuse o konfliktních tématech, jaký je vztah mezi agendou médií a tím, o čem diskutují jejich čtenáři a čtenářky, nebo jak moc dokáže silné politické téma ovládnout myšlenky lidí a ovlivnit jejich komunikaci.

Kniha je rozčleněna do jedné úvodní a dalších sedmi volně navazujících kapitol. Úvodní kapitola od sociologa Daniela Prokopa nazvaná Evropská migrační krize a české veřejné mínění nabízí základní fakta o vývoji veřejného mínění v České republice ve vztahu k evropské migrační krizi, a to v evropském kontextu. Nabízí taky sociologický pohled na možné příčiny postojů Čechů a Češek k migraci a cizincům obecně. Druhá kapitola s názvem Neodbytné obrazy v našich hlavách. Migrační krize jako součást veřejné agendy popisuje výsledky výzkumu, v němž jsme užili specifickou techniku „social listening“ ke zmapování toho, do jaké míry lidé ve veřejných diskusích zmiňují migraci i u témat, která s ní na-prosto nesouvisejí. Zkoumali jsme, jak je lidská mysl tímto silně medializovaným fenoménem zahlcena bez ohledu na reálný význam tématu v našich životech. Ve druhé kapitole proto také šířeji představujeme sílu mediálního nastolování agendy pro „obrazy v našich hlavách“, tedy fenomén, podle něhož nám sice média přímo neříkají, co si máme myslet, ale výrazně ovlivňují, o čem budeme přemýšlet. Třetí kapitola pod názvem Mají média moc ovlivňovat, o čem přemýšlíme? Vztah mezi mediální agendou k migrační krizi a uživatelskými komentáři dále rozvíjí téma vztahu mezi obsahy, které nám nabízejí média, a tím, jak o migraci uvažují jejich

čtenáři a čtenářky. Věnuje se ale již takzvanému nastolování agendy druhého stupně, tedy mediálnímu rámcování migrační krize. Tato teorie už neřeší pouze to, jaká témata média nastolují, ale zabývá se především tím, na jaké aspekty tématu – migrační krize – média kladou důraz. Nás pak zajímá, jestli jsou média v tomto nastolování pohledu na migrační krizi úspěšná, nebo jestli diskutující s tématem pracují nezávisle. V kapitole „Nevinný“ humor. Jak utváříme jinakost prostřednictvím obrazů a emocí popisujeme nejrůznější strategie, jimiž lidé pomocí nástrojů populární vizuální kultury (fotografie, memy, koláže aj.), emocí a humoru v online prostředí vytvářejí obrazy „těch druhých“. Ty se pak vepisují do kolektivní paměti a fungují jako mocné zkratky v uvažování o jinak velmi komplexní tematice. V kapitole nazvané Sluníčkáři versus Slušní lidé. Střet ideologií a názorové války jako součást online diskusí o migraci se zaměřujeme na přiblížení fenoménu takzvané polarizace názorů ve společnosti a na to, jak se na ní podílejí sociální média a diskusní fóra. Na základě dat z výzkumů ukazujeme, do jaké míry se v různých prostředích odehrávají názorové války a zda spolu lidé navzdory zcela odlišným postojům jsou schopni vést v online prostředí diskuse. Součástí kapitoly je i vhled do různých historických přístupů k úloze racionality, respektu a slušnosti ve veřejných debatách. Navazující kapitola s názvem Nevěříte nikomu. Komunikační fauly v uživatelských příspěvcích o migraci detailněji rozpracovává téma takzvaných komunikačních faulů, které jsou typické pro online diskuse, a představuje jejich možnou typologii na příkladu diskusí o migrační krizi. Zaměřuje se na fenomén trivializace a emocionalizace politické komunikace nejen v prostředí internetu. Kapitola

Matky na síti. Jak se genderové vztahy ve společnosti projevují v diskusích o politických tématech v nepolitických online fórech ukazuje, do jaké míry a jak se do diskusí v jednotlivých prostředích zapojují ženy a muži. Na příkladu analýzy diskusí o evropské migrační krizi v primárně nepolitických online fórech (rodičovská fóra) i v diskusích pod zpravodajskými texty popisuje výraznou „genderovou propast“ v online participaci, tedy velké rozdíly v účasti žen a mužů, a nabízí některá její možná vysvětlení. Vysvětluje i pojem „třetí prostředí“ užívaný pro primárně nepolitická fóra, v nichž probíhá politická diskuse. Genderových aspektů migračních diskusí si všímá i poslední kapitola nazvaná Misogynní islám versus sexistické Česko. Prolínání xenofobie a sexismu v diskusích o genderových aspektech migrace. Zaměřuje se na shrnutí historického přístupu k muslimským migrantům jako údajným nositelům specificky sexistického, misogynního přístupu k ženám, ale především na to, jak takové vymezování se vůči islamu slouží k zastírání domácích genderových nerovností a sexismu. Na příkladu analýzy diskusí o genderových aspektech migrace ukazuje strategie, kterými jsou jako „ti druzí“ konstruováni nejen migranti, ale také domácí aktéři (především aktérky), kteří jsou vnímáni jako zastánci migrace.

Po letech klíčového významu migrace aktuálně ovládají veřejnou debatu po celém světě jiná témata, především celosvětová pandemie onemocnění covid-19. Věříme však, že naše kniha může sloužit jako obecnější návod, jak rozumět různým aspektům uživatelských diskusí v online prostoru. Migrační krize a covid-19, stejně jako například ekologická témata či povinné očkování mají totiž řadu společných prvků, pokud jde o to, jak o nich lidé v prostředí internetu diskutují.

Často jsou takové debaty vyhrcoené více, než odpovídá skutečnému rozložení postojů v populaci, lidé si v nich málo naslouchají a namísto toho se nelichotivě nálepkují. Neváhají přitom použít výrazy, kterým by se v osobním kontaktu pravděpodobně vyhýbali. Přejeme vám proto, ať vám naše kniha přinese nejen nástroje, jak pojmenovat různé komunikační fenomény v prostředí online médií a lépe jim porozumět, ale ať vám zároveň pomůže diskutovat produktivně a s respektem k druhým.

Lenka Vochocová a Jana Rosenfeldová

Sociologický úvod

Evropská migrační **KRIZE** a české **VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ**

DANIEL PROKOP

MIGRACE JAKO CENTRÁLNÍ TÉMA LET 2015 AŽ 2017

Otevřít knihu konstatováním, že migrace a otázka přijímání uprchlíků se v letech 2015 až 2019 staly ústředním tématem politické a veřejné agendy v Česku, zní jako odrazující klišé. Kdo neotupěl jeho omíláním, možná se ptá: Skutečně bylo toto téma tak důležité, když počet cizinců v ČR dramaticky neroste a pocházejí majoritně z bezproblémových zemí? Když počet žádostí o azyl v těchto letech dosahoval sotva deseti hodnot ze začátku tisíciletí a doby dozínání konfliktů na Balkáně a v Čečensku? Neposuzujeme důležitost tohoto tématu příliš překotně – například z odezvy na sociálních sítích – když volebním tématem se stalo jen do omezené míry a v říjnu 2017 ho v povolebním výzkumu CVVM jako klíčové téma voleb vybralo jen 11 % respondentů?¹

Podobné pochybnosti jsou vždy na místě. Na důležitost tématu migrace ve veřejném prostoru ale ukazuje několik věcí. Podle analýzy Paulíny Tabery a Matouše Pilnáčka ze Sociologického ústavu AV ČR z roku 2018 se migrace v Česku i v řadě dalších zemí stala takzvaným centrálním tématem. Jejich síťová analýza na datech European Social Survey zjednodušeně řečeno ukazuje, že postoje k migraci souvisí skoro se vším dalším – se spokojeností s ekonomikou, vládou, fungováním demokracie, levopravou politickou orientací a vnímáním sociálního státu. Souvisí dokonce i s postoji k právům homosexuálů nebo ke klimatické změně. Migrace se ocitla v centru této sítě postojů ve většině zemí Evropy. Některé státy méně

1 Analýza autora dle dat CVVM (Povolební výzkum 2017. Data v Českém sociálněvědním datovém archivu).

postižené migrací jako ty pobaltské, Polsko, Island či Irsko se z tohoto pravidla vychylují. Česko však ne.

Data Eurobarometru ukazují jednu zajímavou věc. Takřka ve všech zemích EU uváděla většina respondentů migraci na podzim 2015 mezi dvěma klíčovými problémy Unie. V Česku to v říjnu 2015 říkalo 76 % respondentů, což však nebylo číslo neobvyklé a říkali to i lidé z dalších méně postižených zemí – na Slovensku 72 %. Zatímco ve většině zemí po výrazném snížení migrace v roce 2016 tento pocit opadl, v Česku ne. V roce 2019 tak migraci označovalo za jeden z hlavních problémů Evropy 53 % Čechů (což je výjimečně vysoké číslo) a jen okolo 36 % Slováků (zhruba průměr EU). Slovinci si také rychleji uvědomili, že jejich země se migrační vlna minimálně v první fázi příliš nedotkne, a jen minimum lidí po roce 2016 označovalo migraci za hlavní problém jejich země, zatímco v Česku se toto číslo i poté drží mezi 15 až 20 procenty.²

Migrace a bezpečnost se dostaly i do popředí obav. Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) se každý prosinec ptá lidí otevřenou otázkou, zda mají z něčeho obavy. V letech, kdy se nic neděje, je struktura odpovědí taková, že vyjadřují velmi rozdílné typy obav a jednu konkrétní (například obavu o zdraví) zmiňuje maximálně okolo 15 % respondentů. Období ekonomické krize a rok 2009 a 2010 se odlišují v tom, že 20 až 30 % lidí spontánně vyjadřovalo obavy ze ztráty práce. Přelom roku 2015 a 2016 pak v tom, že okolo 20 % respondentů spontánně vyjadřovalo obavy z migrace a dalších 24 % z terorismu.

2 Analýza autora dle dat Eurobarometr 2020 (Standard EB 84.3 – EB 92.1. Data v datovém archivu ZACAT GESIS).

Také ve volbách na podzim 2017 měla migrace jistý primát. Jako klíčové téma voleb ji vybralo 11 % lidí, druhé jednotlivé téma „Platy a příjmy; životní úroveň“ vybralo 7 %. Různá ekonomická témata jako celek byla prioritou pro více voličů, ale skrýval se pod nimi důraz na jednotlivé problémy – příjmy, důchody, hospodářské reformy, nezaměstnanost apod.

Ve výzkumech – od Eurobarometru, přes CVVM po Median – vysvítala migrace vždy, když se ptaly na výběr jednoho či dvou nejdůležitějších témat. Při hodnocení hrozeb na detailnějších škálách přitom Češi již poslední dva roky akcentují i témata jako změna klimatu a sucho.

Migrace se stala tématem, jehož výjimečnost není v tom, že oslovila většinu populace. Ve fragmentovaném veřejném diskursu byla ovšem tzv. top-of-mind problémem (problémem, který nejvíce zaměstnává mysl) pro část voličů. Jak ukázal výzkum Česká společnost po 30 letech – Rozdělení svobodou, získala také schopnost polarizovat sociální třídy. Klíčovým atributem vnímání migrace přitom nebyla míra ekonomického, ale lidského a kulturního kapitálu.

K usazení tématu migrace jako centrálního a polarizujícího společenského tématu došlo přesto, že počet cizinců v Česku narostl za poslední dekádu jen o 100 tisíc a tento nárůst je dán hlavně příchodem více Slováků a lidí z Evropské unie. O to zajímavější je otázka, proč se tak stalo?

VÝVOJ VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ O MIGRACI

K etablování tématu migrace jako hlavní hrozby nedošlo tak rychle, jak by se nám v pohledu nazpět mohlo zdát. Rozhodně

ne během jarních a letních měsíců roku 2015, kdy se začaly objevovat první zprávy o posilování migračních toků středo-mořskou a později balkánskou cestou. Více výzkumů veřejného mínění ukazuje, že vývoj byl jiný.

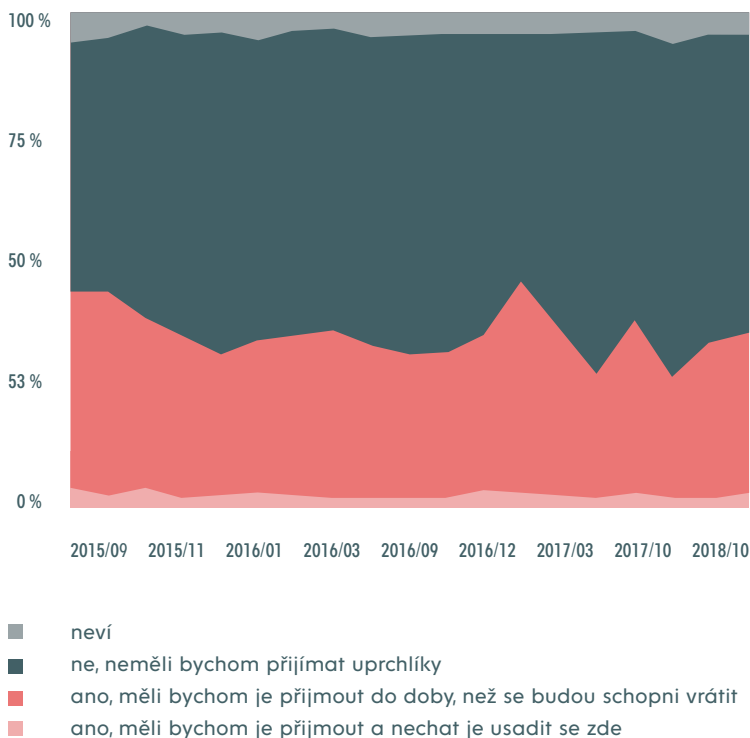
Ve zmíněném Eurobarometru byli Češi ještě v září 2015 relativně v klidu, ale do října zaznamenali jeden z nejvyšších nárůstů obav v celé Unii. Ve výzkumu CVM ještě na začátku října 2015 říkalo „jen“ 50,5 % lidí, že bychom neměli přijímat uprchlíky. Zbytek byl pro dočasné či dlouhodobé přijetí nebo nevěděl. Odpor vůči přijímání uprchlíků vrcholil až na začátku roku 2016, kdy je proti 65 procent. Zprvu tedy neplatí, že proti přijímání uprchlíků byla dlouhodobě drtivá většina společnosti. Zadruhé data naznačují, že postoje nezávisí ani tak na samotném vývoji migrační krize, která vrcholila v létě a na počátku podzimu roku 2015, jako spíše na její prezentaci v médiích a v politických vyjádřeních.

Že tento vývoj není náhodný, naznačuje i další dlouhodobá otázka CVM, která se dotazovala, zda „situace okolo uprchlíků je hrozbou pro bezpečnost ČR“. Obava stoupá na počátku roku 2016, kdy „určitě ano“ odpověděla takřka polovina respondentů. Pak postupem času klesá a na tyto hodnoty zase stoupá před volbami v říjnu 2017.

Čeho přesně se část Čechů s mírnými přestávkami bála? Vývoj veřejného mínění není možné vysvětlit jednoduše nárůstem xenofobie. Prakticky se nezměnily postoje vůči cizincům žijícím v ČR. Za velkou hrozbu je považuje zhruba pětina Čechů a okolo klíčového roku 2015 nebylo možné sledovat žádný významný vývoj. Počet respondentů CVM, kteří by nechtěli za souseda cizince, v klíčových migračních letech stoupl jen o 5 procentních bodů. A zastoupení těch, kteří říka-

MÁ ČESKÁ REPUBLIKA PŘIJMOUT VÁLEČNÉ UPRCHLÍKY?

ZDROJ: NAŠE SPOLEČNOST 2015-2019 (CVVM)

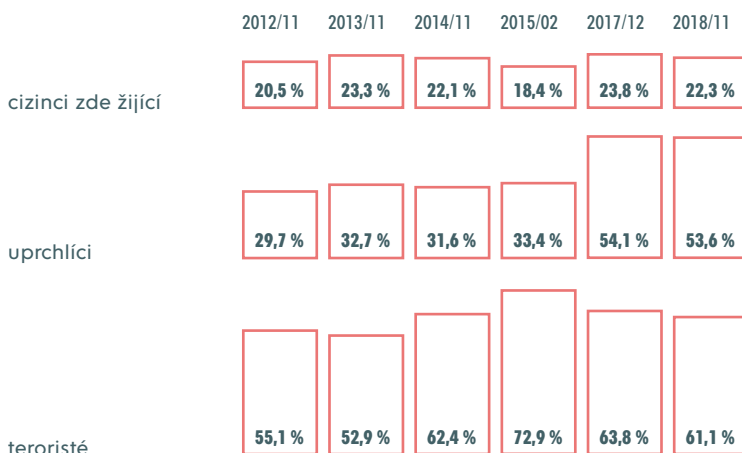

jí, že v Česku žije příliš cizinců, kolem let 2015 až 2017 dokonce klesá. Veřejné mínění tak nelze zjednodušovat na nenávisť k cizincům. Po roce 2015 narostl z hodnot okolo 30 % na 55 % počet lidí, kteří považují za velkou hrozbu „uprchlíky“.

Vše je tedy jasné – lidé se nezačali bát cizinců obecně, ale pouze uprchlíků, řeknete si. Ale to by bylo vysvětlení příliš

BEZPEČNOSTNÍ HROZBA PRO ČR – PROCENTO ODPOVĚDÍ „VELKÁ HROZBA“

ZDROJ: NAŠE SPOLEČNOST 2015-2019 (CVVM)

jednoduché. Předpokládá totiž, že si respondent zastížený tazatelem představí pod slovem „uprchlík“ slovníkový význam tohoto obratu. Ve skutečnosti si ale lidé vůbec nemusí představit člověka utíkajícího z válečné situace či před pronásledováním a jejich představa se může v čase měnit.

To, že k proměně vnímaného významu slova „uprchlík“ v Česku došlo, ukazuje další otázka CVVM. V klíčové druhé polovině roku 2015 a v roce 2016 totiž nedošlo k zásadnímu posunu v otázce, zda by v Česku měli mít právo pobývat azy-lanti – tedy lidé pronásledovaní či ze zemí stíhaných válkou či hladomorem. Češi začali být k jejich přijímání více skeptičtí mezi lety 2013 a začátkem roku 2015, tedy již před migrační